

Mariusz Balcerek

(Wojewódzka Biblioteka Publiczna — Książnica Kopernikańska w Toruniu)

POLSKIE SZYKI WOJENNE W ORDRE DE BATAILLE ERYKA DAHLBERGA

Słynny niemiecki teoretyk wojskowy Carl von Clausewitz prowadząc swoje rozważania stwierdził, iż „przykłady historyczne wyjaśniają wszystko, a w naukach opierających się na doświadczeniu mają prócz tego najlepszą moc dowodzenia. W sztuce wojennej dzieje się to częściej, niż gdzie indziej”¹. W XX w. polski znawca tematu, Franciszek Skibiński, pisząc o nauce sztuki wojennej dodał, iż „cykl nauczania zmierza zawsze do zaabsorbowania pewnej sumy precedensów”². Rozumiał to bardzo dobrze ponad 300 lat temu Eryk Johansson Dahlberg, szwedzki żołnierz, inżynier oraz świetny rysownik³. Wykonał on rysunki przedstawiające szyki wojenne (*ordre de bataille*) wojsk biorących udział w wielu bitwach XVII stulecia, w tym kilkunastu związanych z Rzeczpospolitą Obojga Narodów. Są to proste szkice, na których zobaczyć można misternie rozstawione kolorowe prostokąty i kwadraty oznaczające czworoboki, bataliony, szwadrony, hufy, a nawet stanowiska dział i umocnienia polowe. Wszystkie szkice są podpisane. W efekcie wiemy, kiedy i gdzie wojsko ustawiło się w szyku. Poszczególne czworoboki, bataliony, szwadrony i hufy zostały podpisane. Zdarzają się także inne informacje. Na jednym z *ordre de bataille* Dahlberg podał liczebność całej armii, z podziałem na poszczególne formacje. Autora szkiców interesowały tylko same szyki, dlatego nie zaznaczył żadnych elementów topograficznych. Daje to efekt swoistego zawieszenia *ordre de bataille* w przestrzeni, jaki często obserwujemy w podręcznikach sztuki wojennej⁴.

¹ C. von Clausewitz, *O wojnie. Księgi I–VIII*, tłum. A. Cichowicz, L. W. Koc, F. Schoener, Lublin 1995, s. 149.

² F. Skibiński, *Rozważania o sztuce wojennej*, Warszawa 1972, s. 380.

³ E. Ericsson, *Dahlbergh Erik Jönsson* [w:] *Svenskt Biografiskt Lexikon*, Bd 9, red. B. Boëthius, Stockholm 1929, s. 616; A. Stade, *Erik Dahlbergh och Carl X Gustawfs krigshistoria*, Kristianstad 1967, s. 11; B. Heyduk, *Dahlbergh w Polsce. Dziennik i ryciny szwedzkie z dziejów „Potopu” 1656–1657*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1971, s. 21.

⁴ Krigsarkivet (dalej: KA), Ordres de Bataille (dalej: OdB), *Erik Dahlbergs Ordres de Bataille 1600–1679*.

Jego album, mający postać książki, liczy 150 kart. Na 140 z nich znajdują się szybki bitewne, pokazowe i ćwiczebne, a na 2 plany obozów. Łącznie w albumie zamieszczono 288 szkiców, podzielonych na 6 rozdziałów tematycznych. Dzieło Dahlberga, pod nazwą *Erik Dahlbergs Ordres de Bataille 1600–1679*, przechowywane jest obecnie w Archiwum Wojskowym (Krigsarkivet) w Sztokholmie, w dziale: Ordres de Bataille.

Eryk Dahlberg opatrzył swój album dedykacją z datą 1 I 1687 r.⁵ Jej treść wskazuje, że została ona napisana po wykonaniu już wszystkich rysunków. Najpóźniejszy chronologicznie rysunek dotyczy szyku wojsk księcia orańskiego Wilhelma III z sierpnia 1686 r. Tym samym możemy umiejscowić zakończenie prac nad szkicami pomiędzy sierpniem a grudniem 1686 r. Z dedykacji dowiadujemy się, że album z *ordres de bataille* był noworocznym prezentem od Dahlberga dla króla Szwecji Karola XI. Upominek miał służyć przyjemnemu, a zapewne i praktycznemu, celowi, jakim był przegląd ustawień wojsk w najważniejszych bitwach XVII w. Tym samym możemy śmiało określić album mianem podręcznika ówczesnej sztuki wojennej, zawierającego dużą liczbę przykładów i precedensów. Max Jähns, dwudziestowieczny badacz niemiecki, autor opisujący takie nowożytnie podręczniki, wymienia trzy prace zawierające *ordres de bataille* z XVII w., jedną autorstwa Henryka Hondiusa (*Korte beschrijvinge ende af-beeldinge van de generale regelen der Fortificatie, de Artillerie, Munition ende Bivres, van de Officieren derselver ende hare Commissien, van de Lager-Aerde-Wallen, de Approchen mit het Tegenweer ende van Fyerercken*), drugą Johana Le Hon (*Ordres van Batailjen, gepractiseert in de Legers der vereenighde Nederlanden onder het Beleydt van syn Excellentie Mauritius en syn Hoogheydt Frederick Henrick, Princen van Oranjen, Graven van Nassau*) oraz anonimowy rękopis (*Declaration sur les ordres de Batailles et Bataillons*), przypisywany Johanowi Le Hon⁶.

Prace tych autorów stały się w wielu przypadkach podstawą dla szkiców Dahlberga⁷. Oprócz tego w Archiwum Państwowym (Riksarkivet) w Sztokholmie (w dziale Dahlberska samlingen, Kartor och rytningar)⁸ oraz Archiwum Wojskowym (w dziale Utlandiska krigsplaner⁹ oraz Ordres de Bataille¹⁰) można

⁵ KA, OdB, *Erik Dahlbergs Ordres de Bataille*, k. 1.

⁶ M. Jähns, *Geschichte der Kriegswissenschaften vornehmlich in Deutschland*, Abtl. 2: XVII. und XVIII. Jahrhundert bis zum Auftreten Friedrichs des Großen 1740, München und Leipzig 1890, s. 945–949.

⁷ Tamże, s. 946–949; Przykładem może być szyk armii holenderskiej z 23 IX 1614 r., por. KA, OdB, *Erik Dahlbergs Ordres de Bataille*, k. 11 (tutaj pod datą 25 września).

⁸ Przykładem może być szkic szyku armii szwedzkiej z bitwy pod Strasburgiem w 1628 r., Riksarkivet, Dahlberska samlingen, Kartor och rytningar, 0029:00001; Jedyna różnica polega na tym, że rysunek z Riksarkivet nie jest pokolorowany; por. KA, OdB, *Erik Dahlbergs Ordres de Bataille*, k. 50.

⁹ Np. szkic szyku armii księcia orańskiego pod miastem Rees z 11 X 1621 r., KA, Utlandiska krigsplaner, Trettioåriga kriget 1618–1648, *11a Rees 1621 i 11b Rees 1621*; jedyna różnica polega na tym, że rysunek z Utlandiska krigsplaner nie jest pokolorowany; por. KA, OdB, *Erik Dahlbergs Ordres de Bataille*, k. 13.

¹⁰ Przykładem może być szkic szyku armii szwedzkiej pod Tczewem w 1626 r., KA, OdB, *Ordre de Bataille 1620–1749. Utan känd provinens och inbunda i enkelt 1800-tals klotband*, k. 5; tamże, *Apographum bellorum et victoriarum ab anno 1620 ad 1717... inbundet i helt, på ryggen rikt guldonnerat, men tämligen illa åtgånget akinnband. Bandet torde böra häföras till början eller mitten av 1700-talet*, k. 5; tutaj różnice są już większe (inny charakter pisma,

odnaleźć kilka luźnych rysunków, które widzimy również, w mniej lub bardziej zmienionej formie (najczęściej pokolorowane), w dziele Dahlberga. Album ten dzieli się na 6 rozdziałów:

- I. Szyki armii niderlandzkiej i jej przeciwników — armii hiszpańskiej i francuskiej od 1600 do 1650 r.
- II. Szyki armii cesarskiej, hiszpańskiej, bawarskiej i lotaryńskiej oraz ich przeciwników — armii francuskiej, holenderskiej i tureckiej od 1620 do 1686 r.
- III. Szyki armii szwedzkiej Karola IX i Gustawa II Adolfa i jej przeciwników — armii polsko-litewskiej, cesarskiej i Ligi Katolickiej od 1605 do 1632 r.
- IV. Szyki armii szwedzkiej i jej przeciwników od 1634 do 1648 r.
- V. Szyki armii szwedzkiej Karola X Gustawa i jej przeciwników — armii polsko-litewskiej i duńskiej od 1655 do 1660 r.
- VI. Szyki armii szwedzkiej Karola XI i jej przeciwników — armii duńskiej od 1675 do 1679 r.

Najwięcej szkiców ustawień wojsk związanych z Rzeczpospolitą znajduje się w rozdziałach III i V. Dahlberg przedstawił w nich *ordre de bataille* armii koronnych i litewskich, walczących z wojskami Karola IX, Gustawa II Adolfa oraz Karola X Gustawa. Rysunki szyków armii szwedzkiej przeważają liczebnie nad polsko-litewskimi. Pod względem chronologicznym najliczniej reprezentowana jest wojna o ujście Wisły z lat 1626–1629, będąca prawdziwym poligonem doświadczalnym dla reformowanej armii króla szwedzkiego Gustawa II Adolfa. Na drugim miejscu jest słynny „potop”, czyli wojna Szwecji z Rzeczpospolitą w latach 1655–1660. Natrafić można również na *ordre de bataille* bitwy pod Kircholmem z 1605 r., mającej miejsce w okresie walk polsko-litewsko-szwedzkich w Inflantach oraz szyk armii chrześcijańskiej w bitwie pod Wiedniem z 1683 r., gdzie odnajdujemy polskie oddziały.

Spróbujmy przyjrzeć się kilku z nich. Zestawienie „polskich” *ordre de bataille* otwiera ustawienie wojsk chrześcijańskich w bitwie pod Wiedniem w 1683 r. — „Szyk bitewny armii chrześcijańskiej i wojska, które uratowało cesarską rezydencję miasto Wiedeń od ciężkiego tureckiego oblężenia 13 września 1683 [roku]”¹¹. Wbrew zawartej w tytule dacie, do bitwy doszło oczywiście 12 września. Widzimy tutaj armię ustawioną równomiernie w trzech liniach, rozszerzających się w kierunku frontu. Trudno znaleźć podobne przedstawienie w najbardziej znanych opracowaniach dotyczących odsieczy wiedeńskiej¹². Przeglądając źródła i starsze opracowania natrafiamy na niemal identyczne jak *ordre de bataille*

brak zaznaczenia artylerii, jednolite prostokąty na oznaczenie piechoty, kolor itd.); por. KA, OdB, *Erik Dahlbergs Ordres de Bataille*, k. 46.

¹¹ Schlachtordnung af den Christelige Armeen och Krigshäärn som befrjade Keyserlige Residenz Stade Wien ifrån den hårda Turkiska belägringen den 13 Septemb[er] 1683. KA, OdB, *Erik Dahlbergs Ordres de Bataille*, k. 39.

¹² W literaturze występują plany ukazujące przemarsz wojsk sprzymierzonych przez Las Wiedeński oraz samą bitwę, zob. T. Barker, *Doppeladler und Halbmond. Entscheidungsjahr 1683*, Graz-Wien-Köln 1982, s. 308–309; J. Wimmer, *Odsiecz wiedeńska 1683 roku*, Warszawa 1983, mapy 6–8; tenże, *Wiedeń 1683. Dzieje kampanii i bitwy*, Warszawa 1983; s. 308, 318, 326, 332; J. Stoye, *Oblężenie Wiednia*, tłum. M. Bielewicz, Kraków 2009, s. 266; L. Podhorodecki, *Wiedeń 1683*, Warszawa 2012, s. 131; R. Sikora, *Husaria pod Wiedniem 1683*, Warszawa 2012, mapa 1.

Dahlberga ikonografie (różnice uwidaczniają się w nazwiskach dowódców i detalach ikonograficznych)¹³. Analizując przebieg wydarzeń nad Dunajem, można dojść do wniosku, iż rysunek ukazuje jedno z wielu *ordre de bataille* sprzymierzonej armii (prawdopodobnie ostateczne), które było tematem dyskusji pomiędzy dowódcami. Ostatecznie, ustawiona armia rozpoczęła spod Tulln (kilkaście kilometrów na północny-zachód od Wiednia) mozolne przedzieranie się przez trudny teren Lasu Wiedeńskiego, aby 12 września rozbić Turków i uwolnić cesarską stolicę¹⁴. Polskie oddziały przed samą bitwą utworzyły 3 grupy: centrum i dwa skrzydła¹⁵. Na tej rycinie widzimy je na prawym skrzydle, dowodzonym osobiście przez króla polskiego Jana III. Dziwi trochę fakt nie podania przez autora szkicu nazwiska głównodowodzącego armią, co można wytłumaczyć względami dyplomatycznymi. Chorągwie polskiej jazdy wyróżniają się na tle innych wojsk dużymi prostokątami koloru różowego, nad którymi powiewają znacznie większe chorągwie. Wszystkie zgrupowania są podpisane, a przy większości z nich podane są nazwiska dowódców¹⁶.

¹³ *Grund-Riß und Situation der Kayßerl. Haupt und Residentz-Statt Wienn in Oesterreich: wie selbe von Türcken belagert und Attaquiret [...] worden*, <http://www.europeana.eu/portal/record/01004/D3206067CF9B35F342D480FE6128E53A45CF791D.html?query=sutinger+daniel> <dostęp: 2013-01-03>; *Grund-Riss und Situation der Kayßerl. Haupt und Residentz-Statt Wienn in Oesterreich: wie selbe von Türcken belagert und attaquiret [...] worden*, <http://www.europeana.eu/portal/record/01004/D6488539AED54CB8AE5812D1F7A87C3EE7904187.html?start=15&query=what%3ABelagerungskarte&startPage=13> <dostęp: 2013-01-03>; G. Uhlich, *Geschichte der zweyten türkischen Belagerung Wiens, bey der hundertjährigen Gedächnißfeyer*, Wien 1783, il. po s. 174; zob. także J. F. Kluczycki, *Pamiętki polskie w Wiedniu i jego okolicach. Jako też inne wiadomości tyczące się Polaków, szczególnie mieszkańców Galicyi*, Kraków 1835, il. po s. 82; *Spis rycerstwa polskiego walczącego z Janem III pod Wiedniem oraz szyk bojowy wojsk polskich i sprzymierzonych dnia 12 września 1683 r.*, wyd. B. T., Poznań 1883, il. po s. 32; Opis szyku zamieścił Joseph Hormayr, *Wien, seine Geschieke udn seine Denkwürdigkeiten*, Bd 4, H. 3, Wien 1823, s. 193–194; zob. także J. F. Kluczycki, op. cit., s. 81–82; *Spis Rycerstwa*, s. 28–29.

¹⁴ Joseph Hormayr, podając *ordre de bataille* armii sprzymierzonej, wspomina o jego ustawieniu pod Tulln tuż przed jej wymarszem pod Wiedeń, J. Hormayr, op. cit., s. 193; pierwsze *ordre de bataille* autorstwa samego Jana III, datowane na 3 lub 4 września, zakładało, że w centrum staną wojska cesarskie, na lewym skrzydle elektorskie, a na prawym polskie, co zostało później zmienione, *L'ordre de la bataille, 1683, September, 3 v. 4*. [w:] *Akta do dziejów króla Jana III-go sprawy roku 1683, a osobliwie wyprawy wiedeńskiej wyjaśniające*, t. 2, wyd. F. Kluczycki, Kraków 1883, s. 334; zob. J. Wimmer, *Odsiecz*, s. 140–143; tenże, *Wiedeń*, s. 294–296; J. Stoye, op. cit., s. 264; Jan Wimmer (*Odsiecz*, s. 143; *Wiedeń*, s. 300–301) pisał, że ostateczny szyk uzgodniono w dniach 7–9 września, po czym armia ruszyła w kierunku Wiednia; co ciekawe, dowódca polskiej artylerii w bitwie pod Wiedniem, Marcin Kański (*Diariusz wyprawy wiedeńskiej króla Jana III*, oprac. B. Królikowski, Lublin 2003, s. 39) pisał o obraniu przez Sobieskiego prawego skrzydła pod datą 10 września.

¹⁵ Prawym skrzydłem dowodził hetman wielki koronny Stanisław Jabłonowski, centrum sam Jan III, a lewym hetman polny koronny Mikołaj Sieniawski. J. Wimmer, *Wiedeń*, s. 325–328.

¹⁶ KA, OdB, *Erik Dahlbergs Ordres de Bataille*, k. 39. W pierwszej linii widzimy, patrząc od lewej strony, ugrupowanie polskiej jazdy (*Polnsicht Cavallerie*) dowodzonej przez strażnika wielkiego koronnego Stanisława Bidzińskiego (*Cron Gen[eral] Wachtmester Biedinski*) — 9 jednostek, następnie piechotę (*Polnisch Infanterie*), dowodzoną przez hrabiego Ernsta Denhoffa (*Gref Ernst af Dönhoff*) — 5 jednostek oraz kawalerię (*Poln[i]scht Cavallerie*), dowodzoną przez hetmana wielkiego koronnego Stanisława Jabłonowskiego (*Storfältherrn Stanislaus Jablanofskj*) — 12 jednostek. W drugiej linii, dowodzonej przez hetmana polnego koronnego Mikołaja Sieniawskiego (*Under fälthärrn Nicolaus Scheniafski*), patrząc od

Kolejnym „polskim” *ordre de bataille* jest ustawienie wojsk hetmana wielkiego litewskiego Jana Karola Chodkiewicza w bitwie pod Kircholmem w 1605 r.¹⁷ Jest on w niewielkim stopniu znany polskiej historiografii¹⁸, która posługuje się głównie szkicem Józefa Naronowicza-Narońskiego¹⁹, na którym widzimy stosunkowo wąski i głęboki szyk. Tutaj natomiast obserwujemy szerokie i płytkie ugrupowanie. W *ordre de bataille* Dahlberga zwracają uwagę osoby dowódców. Na prawym skrzydle dostrzegamy hetmana Jana Karola Chodkiewicza, natomiast na lewym — księcia kurlandzkiego Fryderyka. Oczywiście chodzić tutaj może wyłącznie o względy formalno-prestiżowe, gdyż armią polsko-litewską pod Kircholmem dowodził hetman litewski. Kwestią trudną do wyjaśnienia jest znalezienie reguły, jaką autor kierował się wybierając kolory na oznaczenie poszczególnych oddziałów. Wydaje się, że autor kolorował prostokąty w sposób dowolny i losowy²⁰. W tym samym rozdziale znajduje się ponadto wiele szkiców przedstawiających armię szwedzką Gustawa II Adolfa operującą w latach 1626–1629 na terenie Pomorza (Prus Królewskich) i Prus (Prus Książęcych). Ich recepcja w polskiej historiografii jest słaba, chociaż w ostatnich latach znacznie się to

lewej strony, dostrzegamy ugrupowanie polskiej kawalerii (*Polnisch[t] Cavallerie*) dowodzone przez generała majora Jana Dennemarka (*General Maior Denner*) — 10 jednostek, dalej piechotę (*Poln[isch]t Infanterie*), przy której nie podano dowódcy — 4 jednostki oraz jazdę (*Polnisch[t] Cavallerie*), dowodzoną przez generała artylerii Marcina Kątskiego (*Gen[eral] feltygmest[er] Koncki*) — 9 jednostek. W trzeciej linii, dowodzonej przez chorążego koronnego Rafała Leszczyńskiego (*Cron fendrich Raphael Canes Lesinskj*), patrząc od lewej strony widzimy, ugrupowanie kawalerii (*Poln[isch]t Cavallerie*) — 7 jednostek, następnie piechotę (*Poln[isch]t Infanterie*) — 3 jednostki oraz kawalerii (*Poln[isch]t Cavallerie*) — 7 jednostek. Przy tych zgrupowaniach nie podano dowódców, zamiast tego nad wszystkimi trzema widnieje nazwisko generała majora Eliasza Łackiego (*General Maior Zozzin*, na innych znanych ikonografiach można natrafić na różne wersje tego samego nazwiska Zozzia-Zozzin-Lozzin-Lozzinsky). Oprócz oddziałów na prawym skrzydle, Polacy znaleźli się również na lewym skrzydle. Chodzi tutaj o korpus kawalerii chorążego koronnego Hieronima Lubomirskiego (2 regimenty rajtarskie, 1 regiment dragonów i 4 chorągwie pancerne), zwerbowany na terenach Rzeczypospolitej, a będący na służbie saskiej. Na *ordre de bataille* widzimy ugrupowanie Lubomirskiego (*Lubomirski*) na lewym skrzydle (drugie od lewej) drugiej linii (*4. Esquadroner] Saxon*).

¹⁷ Poln[isk] Battaille för Kircholm vnder Fältherrn Kottkewitz, hwarest Konungh Carl den 9 och Swänska Armeen blef Slagen och Ruinerat den 17 Septemb[er] 1605. KA, OdB, *Erik Dahlbergs Ordres de Bataille*, k. 44. Na temat bitwy zob. A. Naruszewicz, *Historja Jana Karola Chodkiewicza, woiewody wilenskiego, hetmana wielkiego W.X.L.*, t. 1, Warszawa 1871; F. Kudelka, *Bitwa pod Kircholmem*, „Ateneum”, t. 3, 1883, s. 478–512; G. Petri, *Kungl. första livgrenadjärregementets historia*, Stockholm 1926; B. Barkman, *Kungl. Svea Livgardes historia*, Bd 2, 1560–1611, Stockholm 1938–1939; H. Wisner, *Kircholm 1605*, Warszawa 1987; J. Teodorczyk, Z. Żygulski jun., *Dwugłos o bitwie pod Kircholmem. Historia i ikonografia*, „Rocznik Historii Sztuki”, t. 24, 1999, s. 97–130; J. Teodorczyk, *Tajemnice zwycięstwa, czyli bitwa pod Kircholmem w ikonografii z XVIII w.*, „Muzealnictwo Wojskowe”, t. 8, 2005, s. 373–402; H. Wisner, *Bitwa kircholmska — pytania i wątpliwości [w:] Wojny północne w XVI–XVII wieku. W czterechsetlecie bitwy pod Kircholmem*, red. B. Dybaś, Toruń 2007, s. 15–22.

¹⁸ M. Balcerek, *Liczebność, skład i szyk wojska hetmana litewskiego Jana Karola Chodkiewicza w bitwie pod Kircholmem na ordre de bataille Erika Dahlberga*, „Zapiski Historyczne”, t. 74, 2009, z. 3, s. 7–23.

¹⁹ A. Hniłko, *Plan bitwy pod Kircholmem Józefa Naronowicza-Narońskiego z r. 1659*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy”, t. 7, 1934, s. 126–133.

²⁰ M. Balcerek, *Liczebność*, s. 7–23.

poprawiło. Znamy je najczęściej ze szwedzkiej literatury wojskowej²¹. Służą one do zobrazowania szwedzkiego uszykowania do bitwy (całej armii, szwedzkiej brygady, poszczególnych rot pikinierów i muszkieterów, a także kawalerii oraz artylerii), związanego z reformami Gustawa II Adolfa. Oprócz szyków bitewnych Dahlberg przerysował tutaj również plany obozów.

Wśród tych szkiców znalazło się kilka przedstawiających *ordre de bataille* armii koronnej walczącej ze Szwedami. Wszystkie datowane są na 1628 r., kiedy główne boje rozgrywały się pod Grudziądzem. Pierwszy z nich podpisany został bardzo ogólnikowo: „Polski szyk przeciwko królowi Gustawowi Adolfowi w Prusach 1628”²². Widzimy na nim mozaikę polskich oddziałów, reprezentujących ówczesną staropolską sztukę wojenną. W przeciwieństwie do *ordre de bataille* armii Chodkiewicza spod Kircholmu, tutaj Dahlberg konsekwentnie stosował kolorystykę, przyporządkowując jedną barwę do jednego rodzaju broni. I tak, husaria oznaczona została kolorem czerwonym, kozacy żółtym, dragoni zielonym, polska piechota szaroniebieskim, niemiecka fioletowym, a szkocka seledynowym. Ciekawe jest samo ustawienie, które na pierwszy rzut oka wygląda na chaotyczne. Widać to szczególnie, gdy porówna się je z symetrycznymi i idealnie wręcz rozstawionymi szykami armii szwedzkiej. Armia koronna ustawiona została w kilku (przynajmniej trzech) liniach, widocznych w postaci wydłużonych, poziomych prostokątów, oznaczających piechotę. Domyślać się możemy, iż do takiego ustawienia wojska doszło w okolicach Grudziądza w drugiej połowie 1628 r., gdyż tam mogło ono stawić czoła szwedzkiemu królowi. Jeśli tak, to armia koronna mogła stanąć w szyku naprzeciwko Gustawa 31/21 sierpnia, kiedy to obydwie strony próbowały wzajemnie nakłonić się do walki, oczywiście każda na swoich warunkach. Obopólny respekt doprowadził to tego, że po kilku godzinach, wrogie armie wycofały się do swoich obozów²³.

W przypadku kolejnego szkicu jesteśmy już pewni miejsca i czasu rozstania armii koronnej. Autor podpisał go: „Szyk armii polskiej, która zaprezentowała się przed obozem pod Kłódką (Klottkenhof) w Prusach 12 września 1628 roku”²⁴. Poniżej widzimy *ordre de bataille* armii szwedzkiej ustawionej

²¹ L. Tersmeden, *Organizacja bojowych i administracyjnych jednostek szwedzkich i rozwój taktyki walki w XVII wieku (do około 1680 roku)*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości”, t. 21, 1978, rys. 5.

²² Pålmsk Bataille emot Konungh Gustaff Adolff i Preussen 1628. KA, OdB, *Erik Dahlbergs Ordres de Bataille*, k. 54.

²³ *Od Pana Hetmana do Króla Jego Mości, z obozu pod Grudziądzem, dnia 1. września 1628* [w:] *Pamiętniki o Koniecpolskich. Przyczynek do dziejów polskich XVII wieku*, wyd. S. Przyłęcki, Lwów 1842, s. 117; I. Hoppe, *Burggrafen zu Elbing. Geschichte des Ersten Schwedisch-Polnischen Krieges in Preussen*, hrsg. von M. Toeppen, Leipzig 1887, s. 283; *Sveriges krig. 1611–1632*, Bd 2: *Polska kriget*, Generalstabens, Stockholm 1936, s. 421; B. Barkman, S. Lundkvist, *Kungl. Svea livgardes historia*, Bd 3:1: *1611–1632*, Stockholm 1963, s. 558; J. Krzyś, *Działania wojenne pod Grudziądzem w 1628 roku*, „Rocznik Grudziądzki”, t. 10, 1992, s. 53–55.

²⁴ *Bataille af Pollniske Armeen som den sigh för Lägret wedh Klottkenhoff praesenterade den 12 Septemb[er] 1628*. KA, OdB, *Erik Dahlbergs Ordres de Bataille*, k. 55. Identyczny plan, znajdujący się w również w Krigsarkivet, w dziele *Sveriges krig (1521–1864)*, został opublikowany i omówiony przez Emilię Markot i Mariusza Żebrowskiego, *Mapy i plany Grudziądza w zbiorach Archiwum Wojskowego w Sztokholmie*, „Rocznik Grudziądzki”, t. 19, 2011, rys. 5, s. 317–318.

naprzeciwko koroniarzy. Analiza wydarzeń pod Grudziądzem jesienią 1628 r. pozwala domyślać się jedynie demonstracji sił mającej miejsce 22/12 września, która ostatecznie nie doprowadziła do starcia. Kronikarz Israel Hoppe pisał o nradzie, mającej miejsce w nocy z 21 na 22 września, podczas której rozważano plan zaatakowania Polaków²⁵. Odnotowano wówczas jedynie przygotowania do wymarszu, co wraz z popisem (spisem) szwedzkiej kawalerii następnego dnia, doprowadziło do reakcji po polskiej stronie w postaci ustawienia części armii w szyku²⁶. Sam szyk armii koronnej, w przeciwieństwie do poprzedniego, jest harmonijnie rozstawiony. Przypomina on łuk z cofniętym środkiem i wygiętymi w kierunku przeciwnika ramionami. Widzimy tutaj hajduków (polską piechotę), husarię oraz kozaków i wojska kwarciane, które liczebnie dominują nad resztą wojska. Co ciekawe, Dahlberg przedstawił jeszcze inne *ordre de bataille* armii koronnej, ustawionej tego samego dnia pod Grudziądzem, czyli najprawdopodobniej pod wspomnianą Kłódką²⁷. Widać na nim znacznie więcej oddziałów, a nawet szańce obsadzone piechotą wybraniecką i artylerią. Nie przypomina on wcześniejszego szyku, co utrudnia ich powiązanie (trudno doszukać się tutaj wersji rozwojowych, rozbudowania szyku poprzez przybycie dodatkowych oddziałów). Wydaje się, że szkic ten przedstawia całą już armię koronną, ustawioną na nowo, w innym miejscu, dokładnie przy szaniach blokujących Szwedom przeprawę przez rzekę Ose, kilka kilometrów na północ od Grudziądza. Sam szyk jest dosyć symetryczny. Cała armia rozstawiona jest schodami, w centrum piechota, na skrzydłach jazda. Jej dowódcą, według Dahlberga, był feldmarszałek Żółkiewski (*Feltmarschalk Sollkeffky*), czyli Łukasz Żółkiewski, starosta kałuski (*Starosta Callutschy*). Na tej samej karcie, poniżej widzimy szyk armii koronnej podpisany ogólnikowo: „Polski szyk przeciwko królowi Gustawowi Adolfowi w Prusach 1628”²⁸. Wobec braku dodatkowych informacji trudno umiejscowić w czasie i przestrzeni polskie *ordre de bataille*. Przedstawia ono prosty szyk, składający się z trzech linii. W pierwszej stoi liczna kawaleria, podzielona na regimenty, a na jej skrzydłach, w drugiej i trzeciej, dragonia i rajtaria. W skład owych regimentów wchodzi husaria, oznaczona kolorem niebieskim i kozacy, przedstawieni przez autora kolorem różowym; oddziały dragonii i rajtarii

²⁵ I. Hoppe, op. cit., s. 294–295; na temat możliwości takiego ataku, zob. *Sveriges krig*, s. 423–424; J. Krzyś, op. cit., s. 55–56.

²⁶ B. Barkman, S. Lundkvist, op. cit., s. 558–559.

²⁷ Polnisch Battaille som den sigh emot K[onungh] Gustaf Adolff Praesenterade för Graudens den 12 Sept[ember] 1628. KA, OdB, *Erik Dahlbergs Ordres de Bataille*, k. 56. Podobny plan, znajdujący się w również w Krigsarkivet, w dziale Sveriges krig (1521–1864), został opublikowany i omówiony przez Emilię Markot i Mariusza Żebrowskiego, *Mapy*, rys. 6, s. 320–321. Dahlberg podał liczebność ustawionych oddziałów, co odróżnia ten rysunek od szkicu znajdującego się w dziale Sveriges krig (1521–1864): „Compa[n]g[er]: 18 Hušarar — 2000 Mann, 22 Cošaker — 2600 [Mann], 10 Tyska Ryttare — 700 [Mann], 20 Soldater — 3500 [Mann], 18 Hejduker — 1200 [Mann], 10000 Mann”, KA, OdB, *Erik Dahlbergs Ordres de Bataille*, k. 56.

²⁸ Polnisch Battaille emot Kon[onungh] Gustaff Adolff vthi Preusen 1628. KA, OdB, *Erik Dahlbergs Ordres de Bataille*, k. 56. Podobny plan, znajdujący się w również w Krigsarkivet, w dziale Sveriges krig (1521–1684), opublikowali i omówili E. Markot i M. Żebrowski, *Mapy*, rys. 6, s. 318–320. Rysunek ten, w przeciwieństwie do szkicu Dahlberga, pozbawiony jest tytułu.

pokolorowano na brązowo. Wybitnie kawaleryjski szyk pozwala zakładać, iż mamy tutaj do czynienia z wydzieloną grupą szybkiego reagowania²⁹.

Na następnej karcie mamy ordre de bataille armii koronno-cesarskiej niedaleko Sztumu z czerwca 1629 r.³⁰ Parę dni wcześniej część tego wojska dogoniła i zadała duże straty armii Gustawa II Adolfa. Pościg i seria starć przeszła do historii pod nazwą bitwy pod Trzcianą, choć powinna być określana mianem bitwy pod Trzcianem, gdyż w rzeczywistości taka leży tam miejscowość³¹. Dahlberg przedstawił szyk armii dowodzonej przez hetmana koronnego Stanisława Koniecpolskiego i generała cesarskiego Jerzego Arnima, stojącej pod Sztumem w ostatnich dniach czerwca 1629 r. Ustawiona została ona w dwóch liniach, przy czym w pierwszej stało centrum, a w drugiej skrzydła. Po dokładnej analizie rysunku można zauważyć, że autor nie przejmował się zbyt kolorystyką, oznaczając tą samą barwą różne formacje (na niebiesko piechota, arkabuzeria, kirasjerzy, husaria, dragonia) lub odróżniając poszczególne oddziały tej samej broni różnymi kolorami (piechota cesarska na prawym skrzydle)³².

W piątym rozdziale, dotyczącym wojen prowadzonych przez króla szwedzkiego Karola X Gustawa, nie mogło zabraknąć szkiców przedstawiających *ordre de bataille* związanych z Rzeczpospolitą. Widzimy tam, znane z literatury, szyki armii szwedzkiej z bitew pod Warszawą, Gołębim, Gniezmem, Filipowem i wielu innych miejsc znanych z „Potopu”. Uwagę zwracają trzy rysunki ukazujące oddziały wojsk koronnych. Pierwszy z nich pokazuje szyk armii polskiej w bitwie pod Żarnowem (lub — rzadziej — pod Opoczmem; u Szwedów: pod Czarnową),

²⁹ Według E. Markot i M. Żebrowskiego (*Mapy*, s. 320), na opublikowanym przez nich rysunku widać strukturę organizacyjną oddziałów polskich, będącą wynikiem podziału mającego miejsce w połowie sierpnia 1628 r.

³⁰ Arnheimsche Bataille emot Konungh Gustaff Adolff vthi Preusen icke långt ifrån Stumm, vthi Junio Anno 1629. KA, OdB, *Erik Dahlbergs Ordres de Bataille*, k. 57.

³¹ Zob. M. Balcerek, *Bitwa pod Trzcianem w 1629 roku — o dacie bitwy słów kilka*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy”, 2009, s. 155–158. Na temat starć, zob. K. Górski, *Wojna Rzeczpospolitej Polskiej ze Szwecją za panowania Zygmunta III-go, od roku 1621-go do 1629-go*, Biblioteka Warszawska, R. 47, 1888, t. 2, s. 33–84, 234–254, 415–434; J. Staszewski, *Bitwa pod Trzcianą*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy”, t. 9, 1937, z. 3, s. 401–416; *Zarys dziejów wojskowości polskiej do roku 1864*, t. 1: *Do roku 1648*, red. J. Sikorski, Warszawa 1965; S. Chojnecki, *Walki polsko-szwedzkie w Prusach Wschodnich w latach 1626–1629* [w:] *Działania militarne w Prusach*, red. W. Wróblewski, Warszawa 1998, s. 133–144; A. Korytko, *O porty pruskie. Działania militarne w latach 1626–1635* [w:] *Wojny w Prusach*, red. W. Gieszczyński, N. Kasperek, J. Maroń, Olsztyn 2004, s. 43–63.

³² Oddziały polskie (koronne) widzimy w centrum i na lewym skrzydle (prawa strona rysunku). W centrum stoja, patrząc od lewej strony: rajtarski regiment Mikołaja Abramowicza, złożony z 7 kornetów, pułk jazdy kasztelana halickiego Marcina Kazanowskiego (*Ofis[er] Casanofskj*), złożony z 5 chorągwi kozackich i 4 husarskich, następnie oddział dragoni Buttlera, pułk jazdy hetmana Stanisława Koniecpolskiego (*Gen[eral] Conjeczolskj*), złożony z 5 chorągwi kozackich i 4 husarskich, ponownie oddział dragoni Buttlera, pułk jazdy wojewody braclawskiego Mikołaja Potockiego (*Ofis[er] Bratzlafskj*), złożony z 5 chorągwi kozackich i 3 husarskich. Na lewym skrzydle stoja: 4 kompanie dragonów (*4. Comp[anger] Dragon*), freikompania prawdopodobnie dragonów (*Fry Comp[ani]*), oddział piechoty Buttlera (*Buttlers Infant[erij]*), oddział wydzielonych 300 muszkieterów (*300 Commen[tera]di Musq[eter]*), regiment piechoty Gerharda Denhoffa, złożony z 7 kompanii (*7 Comp[anger] Dönhofs Infant[erij]*), regiment piechoty Gustawa Sparre, złożony z 7 kompanii (*7 Comp[anger] Sparrs Infant[erij]*) oraz 6 rot piechoty wybranieckiej (*6 Comp[anger] Wibranzer Infant[erij]*).

mającej miejsce 16 IX 1655 r., która zakończyła się klęską wojska dowodzonego przez króla polskiego Jana Kazimierza³³. Podpisany jest on, jako „Polski szyk pod Opoczmem”³⁴. Ten zupełnie nieznany polskiej historiografii rysunek różni się znacznie od powszechnie znanego szkicu Dahlberga, zamieszczonego w dziele Samuela Pufendorfa o Karolu X Gustawie³⁵. Tam dostrzegamy wojsko ustawione w szyku składającym się z 5 linii, z którego wylamują się i wycofują już całe oddziały³⁶. Tutaj natomiast armia koronna jest jeszcze w *ordre de bataille*, złożonym tylko z 3 głównych linii. Autor podał dowódców (obydwu skrzydeł i centrum³⁷, a częściowo i poszczególnych oddziałów³⁸) oraz oznaczył kolorami rodzaje wojsk³⁹. Tym samym, w sytuacji kiedy nasza wiedza na temat tej bitwy

³³ Na temat bitwy, zob. L. Kubala, *Wojna szwedzka w roku 1655 i 1656*, Lwów-Warszawa-Poznań 1913, s. 109–110; S. Herbst, *Wojna obronna 1655–1660*, Warszawa 1957, s. 13–14; J. Wimmer, *Przegląd operacji w wojnie polsko-szwedzkiej 1655–1660* [w:] *Wojna polsko-szwedzka 1655–1660*, red. J. Wimmer, Warszawa 1973, s. 147–148; M. Wagner, *Bitwa pod Żarnowem 16 września 1655 roku* [w:] *Z dziejów stosunków Rzeczypospolitej Obojga Narodów ze Szwecją w XVII wieku*, red. M. Nagielski, Warszawa 2007, s. 154–163. Według Jana Wimmera (tamże, s. 147; por. tenże, *Wojsko polskie w drugiej połowie XVII wieku*, Warszawa 1965, s. 92–94; tenże, *Wojsko i finanse Rzeczypospolitej w czasie wojny ze Szwecją 1655–1660* [w:] *Wojna polsko-szwedzka*, s. 68–71) siły polskie składały się z około 11 tys. żołnierzy, w tym 6 tys. regularnej jazdy, 900 dragonów i prawie 3–4 tys. pospolitego ruszenia z województw: łęczyńskiego, kujawskiego, sieradzkiego, a także terenów południowo-mazowieckich.

³⁴ Kongl[ig] Poln[is]k Battaille för Opochno. KA, OdB, *Erik Dahlbergs Ordres de Bataille*, k. 111.

³⁵ S. Pufendorf, *De rebus a Carolo Gustavo Sveciae rege Gestis Commentariorum Libri septem*, Norimbergae 1729, il. po s. 72. Szyk wojska koronnego ukazany na zamieszczonej w dziele Pufendorfa ilustracji nie zgadza się z opisem bitwy podanym przez Wespazjana Kochowskiego, *Lata potopu 1655–1657*, tłum. L. Kukulski, oprac. A. Kersten, Warszawa 1966, s. 35–36; zob. M. Wagner, op. cit., s. 157–158.

³⁶ S. Pufendorf, op. cit., il. po s. 72. Na podstawie ilustracji zamieszczonej w dziele Pufendorfa jesteśmy w stanie rozpoznać jedynie piechotę (stojącą w dwóch czworobokach, w pierwszej linii), kawalerię uzbrojoną w broń drzewcową, tj. husarię (stojącą w dwóch ugrupowaniach, w drugiej linii) oraz kawalerię pozbawioną tej broni: rajtarię, jazdę kozacką, tatarską oraz pospolite ruszenie.

³⁷ KA, OdB, *Erik Dahlbergs Ordres de Bataille*, k. 111. Według Dahlberga, centrum dowodził chorąży koronny Aleksander Koniecpolski (*Konietzcpolski*), prawym skrzydłem marszałek wielki koronny Jerzy Sebastian Lubomirski (*Lubomirski*), a lewym starosta kamieniecki Piotr Potocki (*Potozky*). Według Kochowskiego (op. cit., s. 35) prawym skrzydłem dowodził Koniecpolski.

³⁸ KA, OdB, *Erik Dahlbergs Ordres de Bataille*, k. 111. W pierwszej linii, patrząc od lewej strony, widzimy oddziały Zachariasza Świątopelka Czetwertyńskiego (*Zetwerskiński*), następnie starosty kamienieckiego Piotra Potockiego (*Potozky*), starosty brackławskiego Seweryna Kalińskiego (*Bratzlafski*), Daniela Loibitza? (*Daniel Loibitz*), Fabiana Wilhelma Roosena? (*Roosen*), strażnika wielkiego koronnego Dymitra Jerzego Wiśniowieckiego (*Wisnewitzki*) i Budiejewskiego? (*Budieiefski*). W drugiej linii dostrzegamy nazwiska Soldkowskiego? (*Soldkofski*), Fryderyka? (znany Henryka — dowódcę dragonii) Denhoffa (*Fridrich Dönhoff*), Opalińskiego? (*Opalinski*) i chorążego halickiego Michała Stanisławskiego (*Stanislawski*). W trzeciej linii od lewej strony stały podkomorzego kijowskiego Jerzego Niemiryca (*Nimowitz*) oraz chorążego koronnego Aleksandra Koniecpolskiego (*Konietzcpolski*).

³⁹ KA, OdB, *Erik Dahlbergs Ordres de Bataille*, k. 111. Autor przedstawił na szkicu oddziały różnymi kolorami, które trudno jednak dopasować do poszczególnych formacji i jednostek. Jedyne jedno zgrupowanie zostało podpisane w sposób pozwalający na pełną identyfikację. Są to kompanie gwardii rajtarskiej króla, określone mianem „Rajtarów Królewskiej Mości” (*Krolewo Moscye Reytarz*), umiejscowione przez Dahlberga w centrum drugiej linii. Niemal identycznie (kolor, kształt) przedstawiono oddziały stojące w pierwszej linii, przed gwardią,

pozostaje nadal niepełna, szkic Dahlberga jest niezwykle istotnym źródłem mogącym pomóc w lepszym poznaniu tego co wydarzyło się 16 IX 1655 r. na polach pomiędzy Opoczmem a Żarnowem.

Kolejnym *ordre de bataille* z okresu wojny Rzeczypospolitej ze Szwecją w latach 1655–1660 jest szyk armii Karola X Gustawa z bitwy pod Gołębkiem 18 II 1656 r.⁴⁰, znanej ze zwycięstwa władcy nad regimentarzem koronnym Stefanem Czarnieckim⁴¹. Dostrzegamy na nim polskie oddziały, które rok wcześniej przeszły na stronę szwedzkiego władcy. Są to chorągwie kwarciane pułku podkomorzego kijowskiego Jerzego Niemirycza (*Quartianer Niemritz*), stojące w pierwszej linii, na lewym skrzydle, Tatarzy (*Tartarer*), w drugiej linii, na lewym skrzydle, oraz chorągwie kwarciane pułku starosty braclawskiego Seweryna Kalińskiego (*Quartianer Gialinsky*), ustawione na skraju prawego skrzydła, w drugiej linii. Opisywane *ordre de bataille* współgra z rysunkiem zamieszczonym w dziele Samuela Pufendorfa⁴².

Trzecim szykiem z czasów „potopu”, a jednocześnie ostatnim w albumie Dahlberga, jest *ordre de bataille* armii koalicji antyszwedzkiej w bitwie pod Nyborg na duńskiej wyspie Fionia, mającej miejsce 24/14 IX 1659 r.⁴³ Starcie pod Nyborg powszechnie uchodzi za zwycięstwo Danii, posiłkowanej przez sojuszników, nad Szwecją, które zadecydowało o losach kampanii duńskiej⁴⁴. Oprócz Duńczyków, Holendrów i Brandenburczyków, widzimy na szkicu polski oddział. Na prawym skrzydle, w pierwszej linii, dostrzegamy 2 zielone prostokąty z 6 chorągwiami, podpisanymi „Polacy Piaseczyński” (*Polacker Piacesinsky*). Chodzi tutaj oczywiście o starostę mławskiego Kazimierza Piaseczyńskiego i jego około 1000 koni, pozostawionych w Danii po odejściu stamtąd dywizji Stefana Czarnieckiego. Polska kawaleria miała walnie przyczynić się do duńskiego zwycięstwa, przyplacając to jednak śmiercią dowódcy⁴⁵.

Album autorstwa Eryka Dahlberga jest niezwykle interesującym źródłem do badań nowożytnej sztuki wojennej. Łącznie zawiera on 288 szkiców, podzielonych na 6 rozdziałów tematycznych. Album jest przechowywany w Archiwum Wojskowym w Sztokholmie. Umieszczone w nim szkice szyków bitewnych były w dużej mierze nieznane historykom wojskowym. Dotyczy to przede wszystkim polskich

podpisane nazwiskiem Daniela Loibitza? (*Daniel Loibitz*), co może sugerować, iż tutaj również mamy do czynienia z rajtarami.

⁴⁰ Konungh Carl Gustafs Battaille wedh byen Golumbi 1 ½ mihl ifrån Casimirs hwarest H[ans] K[onglig] MAY[es]t[ät]t slogh Páln[i]sche Armeen vnder Gerneralen Chzernetzki den 8 febr[uar]i 1656. KA, OdB, *Erik Dahlbergs Ordres de Bataille*, k. 113.

⁴¹ Na temat starcia zob. L. Kubala, op. cit., s. 275–277; J. Rudnicki, *Kampania zimowa hetmana Stefana Czarnieckiego w roku 1655/56*, „Przegląd Kawalerski”, R. 14, 1937, nr 11 (145), s. 562–572; S. Herbst, op. cit., s. 28–30; J. Teodorczyk, *Wyprawa zimowa Czarnieckiego 1–20 II 1656 r. Bitwa pod Gołębkiem* [w:] *Wojna polsko-szwedzka 1655–1660*, red. J. Wimmer, Warszawa 1973, s. 259–295.

⁴² S. Pufendorf, op. cit., il. po s. 136.

⁴³ Dee Alierade Keyserlige, Danska, Polnische, Hollendsche, Brandenburgische och andra Confoedererades, Coniungerade Trouppars Battaille af 10000 Mann wedh Nyborgh opå Fyhn, emot den Swänska Armeen den 14 Novemb[er], Anno 1659. KA, OdB, *Erik Dahlbergs Ordres de Bataille*, k. 121; por. S. Pufendorf, op. cit., il. po s. 566.

⁴⁴ Na temat bitwy, zob. W. Czapliński, *Udział Polaków w zdobyciu Fonii w 1659 r.*, „Rocznik Gdański”, t. 12, 1938, s. 125–134.

⁴⁵ J. Wimmer, *Przegląd operacji w wojnie polsko-szwedzkiej 1655–1660* [w:] *Wojna polsko-szwedzka 1655–1660*, red. J. Wimmer, Warszawa 1973, s. 202.

ordre de bataille. Zapoznanie się z nimi mogłoby w znaczący sposób pogłębić naszą wiedzę o staropolskiej sztuce wojennej w XVII stuleciu. Dlatego wydaje się właściwe, aby album Dahlberga został wydany drukiem, co przełożyłoby się na jego większą recepcję w gronie historyków zajmujących się historią wojskowości.

Aneks

Wykaz szyków wojennych zawierających polsko-litewskie oddziały w *ordre de bataille* Eryka Dahlberga⁴⁶:

- *Schlachtordnung af den Christelige Armeen och Krigshäärn som befriade Keyserlige Residenz Stade Wien ifrån den hårda Turkiska belägringen den 13 Septemb[er] 1683*, k. 39.
- *Poln[i]sk Battaille för Kircholm vnder Fältherrn Kottkewitz, hwarest Konungh Carl den 9 och Swänska Armeen blef Slagen och Ruinerat den 17 Septemb[er] 1605*, k. 44.
- *Påln[i]sk Battaille emot Konungh Gustaff Adolff i Preussen 1628*, k. 54
- *Battaille af Pollnische Armeen som den sigh för Lägret wedh Klottkenhoff praesenterade den 12 Septemb[er] 1628*, k. 55.
- *Polnisch Battaille som den sigh emot K[onungh] Gustaf Adolff Praesenterade för Graudens den 12 Sept[ember] 1628*, k. 56.
- *Polnisch Battaille emot Kon[onungh] Gustaff Adolff vthi Preusen 1628*, k. 56.
- *Arnheimsche Battaille emot Konungh Gustaff Adolff vthi Preusen icke långt ifrån Stumm, vthi Junio Anno 1629*, k. 57.
- *Kongl[ig] Poln[i]sk Battaille för Opoxno*, k. 111.
- *Konungh Carl Gustafs Battaille wedh byen Golumbi 1 ½ mihl ifrån Casimirs hwarest H[ans] K[onglig] MAY[es]t[ä]t slogh Påln[i]sche Armeen vnder Gernerale Chzernetzki den 8 febr[uari] 1656*, k. 113.
- *Dee Alierade Keyserlige, Danska, Polnische, Hollendsche, Brandenburgische och andra Confoedererades, Coniungerade Trouppars Battaille af 10000 Mann wedh Nyborgh opå Fyhn, emot den Swänska Armeen den 14 Novemb[er], Anno 1659*, k. 121.

⁴⁶ Nie zmodernizowano pisowni, rozwijając jedynie skróty.

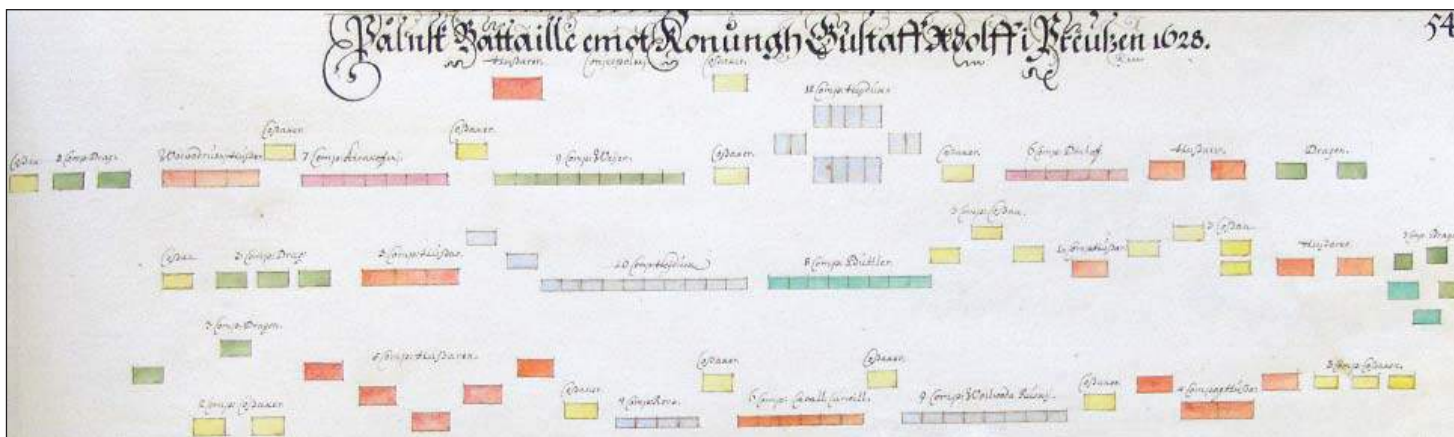
Mariusz Balcerek, *The Polish Battle Arrays in ordere de bataille* by Eryk Dahleberg

Summary

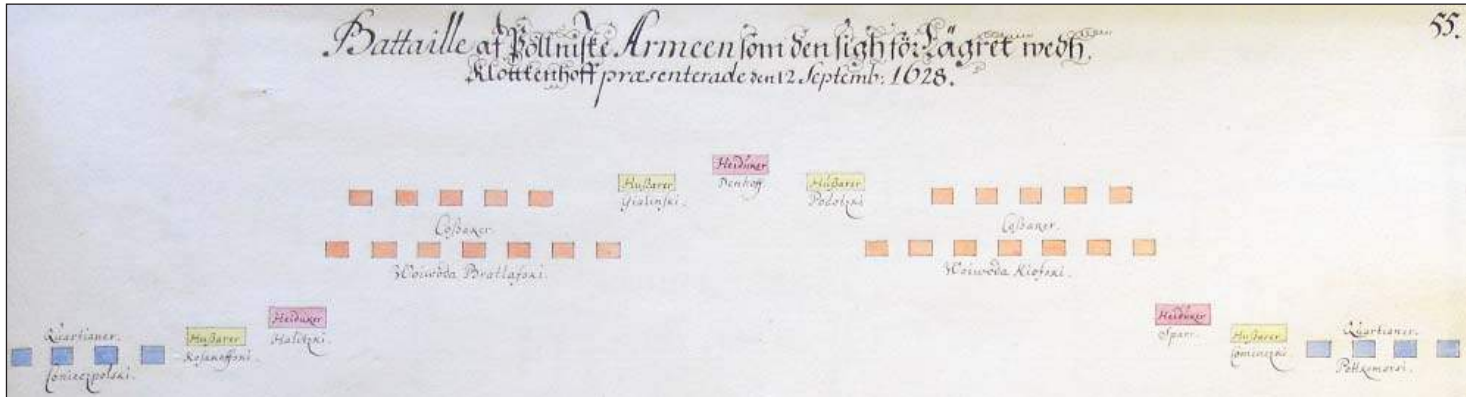
Album by Eric Dahlberg is a very interesting source for the study of the modern art of war. It has the form of book counting 150 cards; 140 of them are the battle, demonstration and instructional arrays, and 3 plans of the camps. In total, the album contains 288 essays, divided into six thematic chapters. The album is stored in the Military Archives (Krigsarkivet) in Stockholm. These sketches are largely unknown to the military historians. This applies above all to the Polish orders of battle. Knowledge on them could significantly deepen understanding of the traditional Polish art of war in the 17th c.; therefore, it seems appropriate to release Dahlberg album in print, which would disseminate knowledge on it among military historians.

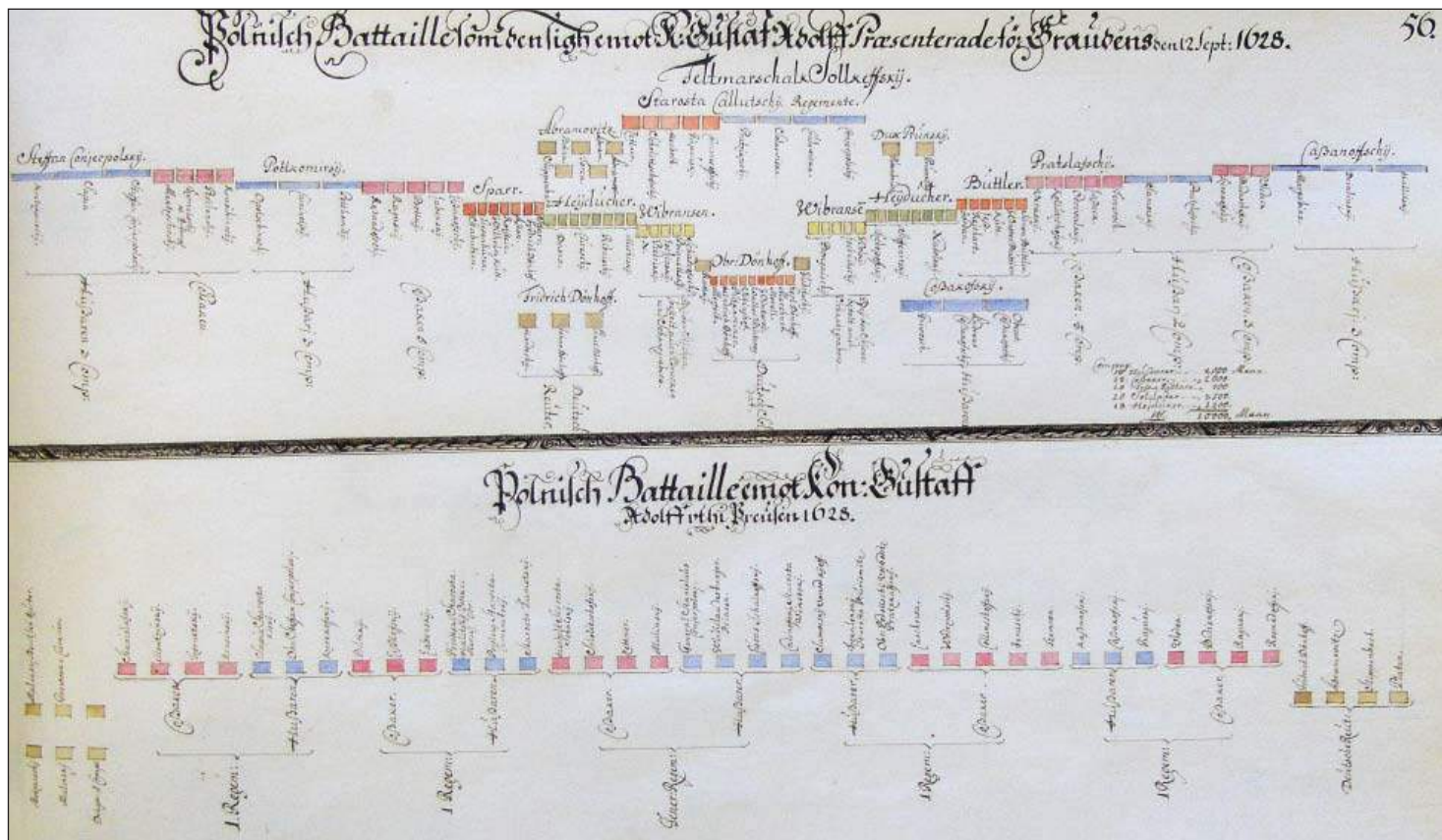
1. Szyk armii chrześcijańskiej, która uratowała cesarską rezydencję miasto Wiedeń od oblężenia tureckiego 12 IX 1683 r. KA, OdB, Erik Dahlbergs Ordres de Bataille, k. 39.

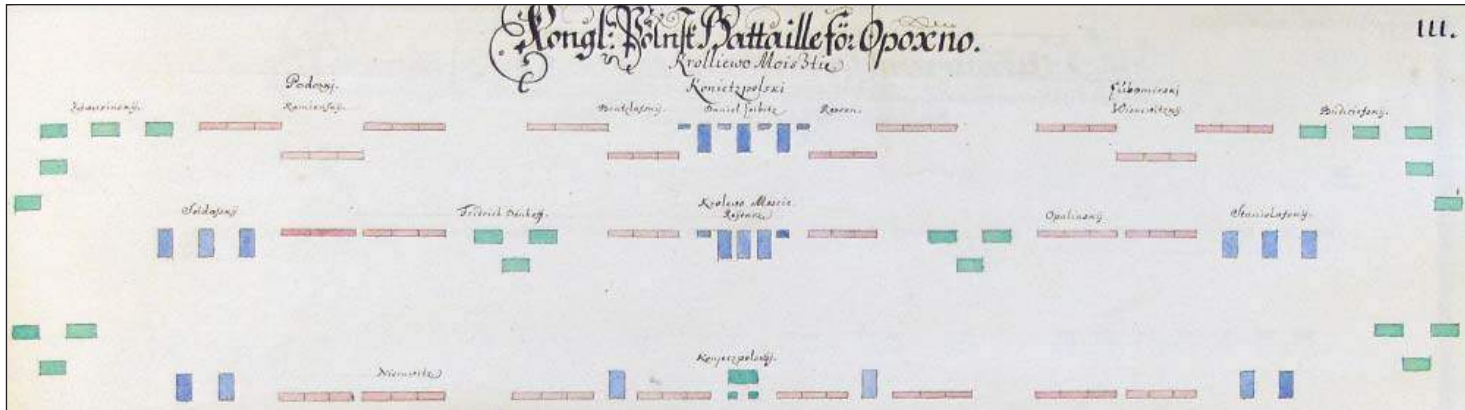
2. Szyk armii polskiej przeciwko królowi Gustawowi Adolfowi w Prusach 1628 r. KA, OdB, Erik Dahlbergs Ordres de Bataille, k. 54.

3. Szyk armii polskiej przed obozem pod Kłodką (Klottkenhof) w Prusach 12 IX 1628 r.
KA, OdB, Erik Dahlbergs Ordres de Bataille, k. 55.

4. Polskie szyki prezentowane przeciwko królowi Gustawowi Adolfovi 12 IX 1628 r. pod Grudziądzem (u góry) i w Prusach w 1628 r. (u dołu). KA, OdB, Erik Dahlbergs Ordres de Bataille, k. 56.

5. Polski szyk pod Żarnowem (Opoczmem, Czarnową), 16 IX 1655 r. KA, OdB, Erik Dahlbergs Ordres de Bataille, k. 111.

6. Szyk armii Karola X Gustawa z bitwy pod Gołębkiem 18 II 1656 r. KA, OdB, Erik Dahlbergs Ordres de Bataille, k. 113.